

Конституційне право України

**Посібник для підготовки
до іспитів**

Видання третє, перероблене та доповнене

Харків
«Право»
2016

УДК 342(477)
ББК 67.9(4УКР)300
К65

Колектив авторів:

Ю. Г. Барабаш, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, керівник колективу (питання 43–47; 89–94); *Л. К. Байрачна*, кандидат філософських наук, доцент (питання 19–22; 76–77; 125–126); *І. І. Дахова*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 95–100; 105–113); *О. Г. Кушніренко*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 23–42; 51–52); *Л. І. Летнянчин*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 1–18; 86–87); *Т. М. Слінько*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 62–75); *Ю. В. Ткаченко*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 50; 57–61; 101–104); *Є. В. Ткаченко*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 48–49; 114; 118–124); *О. О. Чуб*, кандидат юридичних наук, доцент (питання 53–56; 78–85; 88; 115–117; 127).

Конституційне право України : посіб. для підготовки до іспитів / Ю. Г. Барабаш, Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин та ін. – 3-тє вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2016. – 346 с.

ISBN 978-966-937-028-0

У посібнику висвітлені основні питання, які виносяться на іспит із курсу «Конституційне право України» для студентів бакалаврату юридичних вищих навчальних закладів. Враховане новітнє законодавство (станом на 25 травня 2016 р.), а також практика Конституційного Суду України на вказаний період.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих юридичних навчальних закладів, усіх, хто цікавиться конституційно-правовою проблематикою.

УДК 342(477)
ББК 67.9(4УКР)300

- © Барабаш Ю. Г., Байрачна Л. К., Дахова І. І. та ін., 2012, 2013
- © Барабаш Ю. Г., Слінько Т. М., Летнянчин Л. І. та ін., переробка та доповнення, 2016
- © «Право», 2016

ISBN 978-966-937-028-0

Зміст

Замість передмови	9
1. Поняття сучасного конституціоналізму та його елементи.....	11
2. Поняття конституції та її юридичні властивості.....	13
3. Класифікація конституцій	18
4. Функції конституції	21
5. Конституційне право України як провідна галузь права.....	23
6. Поняття, предмет і метод конституційного права України	24
7. Джерела галузі конституційного права України	28
8. Конституційно-правові відносини та їх структура.....	30
9. Загальна характеристика суб'єктів конституційного права	34
10. Правосуб'єктність Українського народу.....	36
11. Громадянин України як суб'єкт конституційного права України.....	38
12. Органи публічної влади як суб'єкти конституційного права України	41
13. Конституційно-правовий статус національних меншин	44
14. Поняття громадянства: загальна характеристика	45
15. Принципи громадянства України	48
16. Підстави та порядок набуття громадянства України	52
17. Порядок та умови прийняття до громадянства	53
18. Підстави та порядок припинення громадянства України. Порядок та умови виходу із громадянства України.....	55
19. Поняття, категорії іноземців та особливості їх правового статусу.....	57
20. Основні права, свободи та обов'язки іноземців та осіб без громадянства	60
21. Особливості юридичної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в Україні.....	62
22. Поняття та особливості правового статусу біженців та осіб, що потребують тимчасового чи додаткового захисту. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	65
23. Головні етапи розвитку українського конституціоналізму	70

24. Розробка і прийняття Конституції України 28 червня 1996 р.	72
25. Конституційний процес на сучасному етапі.....	73
26. Загальна характеристика Конституції України 28 червня 1996 р.	76
27. Порядок внесення змін до Конституції України	78
28. Поняття конституційного ладу України.....	80
29. Україна як суверенна та незалежна держава: конституційно-правовий аспект	82
30. Співвідношення державного і народного суверенітетів у конституційному праві України	84
31. Гарантії державного суверенітету в Конституції України	86
32. Конституційні засади міжнародної діяльності.....	88
33. Акти міжнародного права в правовій системі України	90
34. Україна як правова держава. Принцип верховенства права як складова конституційного ладу України	91
35. Конституційний принцип поділу державної влади в Україні	95
36. Пряма дія норм Конституції України: конституційно-правовий аспект	96
37. Україна як соціальна держава: конституційно-правовий аспект.....	97
38. Конституційні засади економічної системи	99
39. Україна як демократична республіка: конституційно-правовий аспект	102
40. Принцип народовладдя, форми реалізації народовладдя.....	104
41. Принцип багатоманітності	106
42. Конституційний лад та громадянське суспільство	109
43. Поняття та види референдумів	110
44. Предмет референдуму	114
45. Порядок ініціювання референдуму громадянами та його призначення (проголошення) компетентними органами влади.....	115
46. Порядок проведення всеукраїнського референдуму	117
47. Юридична сила рішень, прийнятих на референдумі.....	119
48. Конституційні засади розвитку національно-культурної сфери.....	120
49. Правовий статус мов в Україні	125

50. Принцип унітаризму та його закріплення в Конституції України. Ознаки унітарної держави.....	130
51. Поняття та система адміністративно-територіального устрою, його принципи	132
52. Порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць та зміни їх статусу.....	134
53. Поняття та особливості автономії в унітарній державі.....	135
54. Конституційно-правовий статус АРК	138
55. Загальна характеристика Конституції АРК.....	141
56. Система органів влади АРК та їх компетенція.....	143
57. Принцип гарантування місцевого самоврядування.....	147
58. Поняття місцевого самоврядування та його система	150
59. Особливості організації місцевого самоврядування на рівні області (району) та на рівні територіальних громад.....	155
60. Поняття та функції державних символів України та їх нормативне закріплення.....	157
61. Види державних символів України, їх стислий опис та порядок використання.....	160
62. Поняття конституційного статусу людини та громадянина.....	164
63. Система конституційних прав і свобод людини.....	166
64. Природні права людини та їх закріплення в конституційному законодавстві	169
65. Конституційні обмеження в реалізації прав людини.....	171
66. Міжнародні стандарти в галузі прав людини	174
67. Принципи конституційного статусу людини.....	178
68. Принцип рівності та форми його гарантування.....	182
69. Загальна характеристика особистих прав людини.....	186
70. Свобода слова та її конституційні гарантії. Поняття та види інформації	192
71. Конституційний статус засобів масової інформації. Види ЗМІ.....	196
72. Право на доступ до публічної інформації та особливості його реалізації	200
73. Права та гарантії діяльності журналістів	203

74. Право на особисту недоторканність.....	206
75. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання: поняття та умови реалізації.....	208
76. Право на свободу світогляду та віросповідання, форми його реалізації	211
77. Конституційний статус релігійних організацій.....	213
78. Загальна характеристика політичних прав громадян	217
79. Право на участь в управлінні державними справами.....	219
80. Виборче право громадян	220
81. Принципи виборчого права.....	222
82. Право на свободу об'єднань. Види об'єднань громадян.....	225
83. Політичні партії: поняття, порядок легалізації, права, припинення діяльності	228
84. Право на мирні зібрання та умови його реалізації	232
85. Загальна характеристика конституційного регулювання економічних, соціальних, екологічних прав та прав у сфері культури.....	234
86. Конституційні гарантії прав людини.....	238
87. Конституційні обов'язки людини і громадянина	240
88. Способи формування вищих органів влади в Україні.....	242
89. Загальна характеристика виборчого права як інституту конституційного права.....	244
90. Типи виборчих систем. Виборча система в Україні	245
91. Суб'єкти та етапи виборчого процесу.....	248
92. Висування та реєстрація кандидатів у народні депутати України	251
93. Передвиборна агітація на виборах народних депутатів України	253
94. Гарантії діяльності партій, кандидатів у народні депутати України та офіційних спостерігачів у період виборів.....	255
95. Конституційний статус Верховної Ради України як парламенту, його склад та структура.....	257
96. Конституційна регламентація функцій парламенту України.....	261
97. Загальна характеристика законодавчого процесу. Акти парламенту	264

98. Повноважність Верховної Ради України. Дострокове припинення повноважень Верховної Ради України	266
99. Конституційний статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини	268
100. Конституційний статус Рахункової палати як спеціалізованого органу парламентського контролю	271
101. Конституційний статус народного депутата України. Набуття та припинення ним повноважень	273
102. Права та обов'язки народного депутата України	277
103. Депутатський запит та депутатське звернення	280
104. Гарантії діяльності народного депутата України. Депутатська недоторканність	283
105. Конституційний статус Президента України	286
106. Функції і повноваження Президента України. Акти Президента України	287
107. Гарантії діяльності Президента України. Недоторканність Президента України	290
108. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України	292
109. Правовий статус Ради національної безпеки та оборони України	294
110. Система органів виконавчої влади згідно із Конституцією України	296
111. Конституційний статус Кабінету Міністрів України як уряду України	299
112. Склад, порядок формування та припинення діяльності Кабінету Міністрів України	300
113. Повноваження та акти Кабінету Міністрів України	303
114. Конституційні засади судової системи України	305
115. Поняття охорони та захисту Конституції України	307
116. Форми захисту Конституції України	310
117. Заборона діяльності політичних партій як форма захисту Конституції: правова природа та порядок застосування	312
118. Конституційно-правові підстави обмеження реалізації прав людини в умовах воєнного чи надзвичайного стану	316

119. Конституційне судочинство як форма захисту Конституції України	319
120. Порядок формування Конституційного Суду України і його структура	322
121. Функції та повноваження Конституційного Суду України. Юрисдикція Конституційного Суду України	325
122. Статус судді Конституційного Суду України	327
123. Загальна характеристика конституційного судового процесу	331
124. Акти та правові позиції Конституційного Суду України	334
125. Поняття, види та підстави конституційно-правової відповідальності	337
126. Конституційно-правові санкції	340
127. Органи прокуратури в системі охорони та захисту Конституції України	342

Замість передмови

Конституційне право України є однією із фундаментальних дисциплін, які входять як обов'язковий елемент до навчального плану студентів бакалаврату юридичних вищих навчальних закладів. Сьогодні ця галузь права охоплює значну кількість джерел, які регламентують найбільш важливі суспільні відносини. Головним із них є Конституція, що містить цілу низку вагомих принципів, на яких базується не тільки діяльність державного апарату, а й передусім статус особи в державі, взаємовідносини держави із інститутами суспільства. Розумінню сутності цих засад сприяє інтерпретаційна практика Конституційного Суду України.

Усе це зумовлює необхідність вивчення значного за обсягом матеріалу. Йдеться як про нормативні джерела, так і про навчальні, монографічні та довідкові роботи, в яких висвітлюються конституційно-правова теорія, доктринальне підґрунтя сучасного конституціоналізму, практика застосування конституційних приписів. Виключно за умов засвоєння основних конституційних доктрин, нормативних актів, правотлумачної діяльності органу конституційної юрисдикції, практики застосування положень Основного Закону можна говорити про усвідомлення конституційно-правової матерії.

Цьому сприяє відвідування лекцій із конспектуванням матеріалу, що подається на лекціях, активна робота на практичних (семінарських) заняттях, підготовка та захист курсового проекту (наукової доповіді), опрацювання рекомендованої навчальної та наукової літератури, аналіз нормативних актів, рішень та висновків Конституційного Суду України.

Авторський колектив цього посібника ставив собі за мету полегшити підготовку до іспиту як форми підсумкової атестації з навчаль-

ної дисципліни. При цьому в посібнику подається лише мінімально необхідний матеріал із відповідних питань іспиту. Для повноцінної підготовки необхідно обов'язково використовувати наведені вище джерела.

Посібник може також слугувати засобом самоконтролю після завершення вивчення курсу конституційного права України. Відповіді на контрольні питання надаються з урахуванням положень чинного конституційного законодавства та практики Конституційного Суду України станом на 25 травня 2016 р. У третьому виданні враховане не тільки новітнє законодавство, а й напрацювання конституційно-правової науки, зауваження та побажання читачів.

1. **Поняття сучасного конституціоналізму та його елементи**

Загальноновизнано, що термін «конституціоналізм» уперше з'явився в американській політико-правовій думці кінця XVIII – початку XIX ст. Цим терміном діячі американської революції і засновники Конституції США 1787 р. підкреслювали верховенство писаної конституції над законами та іншими правовими актами. Тобто він визначав саму суть конституції. Згодом в юридичних, політичних та історичних дослідженнях термін «конституціоналізм» одержав більш широке значення і почав вживатися для характеристики процесів переходу до демократії та встановлення конституційного ладу в країнах Центральної, Східної і Південної Європи, Латинської Америки, Азії, підкреслюючи змістову сторону конституції.

У сучасних теоріях концепція конституціоналізму пов'язується насамперед із пануванням права, правового закону, їх верховенством, що істотно розширює значення цього поняття. Саме панування права, правового закону пов'язується, як правило, з писаною конституцією як засобом здійснення державної влади і, разом з тим, її обмеження. Тобто конституціоналізм вважається в своїй основі нормативним явищем і нормативною концепцією. Але все ж його опосередковують далеко не всі конституції, адже конституціоналізм за своїм змістом є нормативною основою демократичного розвитку суспільства.

Класичний конституціоналізм остаточно формується з появою перших конституцій та актів конституційного характеру (Великобританія, США, Німеччина, Франція) як єдиних або системи нормативно-правових актів, що є, як правило, основними законами країни і актами найвищої юридичної сили, і утвердженням думки про те, що суспільство, в якому не забезпечені гарантії прав особи та поділ влади, не має конституції.

Сучасний конституціоналізм може бути певною мірою ототожнений з ідеологією лібералізму, яка набула широкого розвитку в сучасних країнах західних демократій. Її зміст полягає у тому, що вільні від природи, аполітичні індивіди, будучи носіями фундаментальних прав, потребують і тому створюють державу, яку вони можуть та повинні контролювати. Цей контроль є необхідним, оскільки історичний

досвід показує, що існує постійна тенденція перетворення держави у свавільну та деспотичну, тенденція, що походить від людської природи і є наслідком незмінної логіки діяльності державних інститутів. Саме для унеможливлення свавілля державної влади та її носіїв виникла ідея писаної конституції як засобу захисту від необмеженої авторитарної державної влади, який втілює ідею обмеженого правління на практиці та забезпечує юридичні гарантії. Конституція США 1787 р. є вдалим прикладом практичного втілення цієї ідеї.

Багатогранність поняття «конституціоналізм» дає можливість охарактеризувати різні його аспекти: теоретичний, практичний, нормативний, організаційний. *Теоретичний підхід* до розгляду зазначеного поняття дозволяє визначити його як систему ідей і поглядів щодо організації державного і суспільного життя згідно з конституцією. У кожній країні ця політико-правова теорія має певні відмінності, тому поряд із застосуванням загального поняття «конституціоналізм» можна говорити про його різновиди: американський, англійський, французький, німецький, польський, російський, український. Звичайно, конституційні ідеї про демократичний устрій держави, організацію в ній влади і про взаємини останньої з громадянами втілюються у найбільш концентрованому вигляді в теоретичних уявленнях про конституційну державу. Конституціоналізм є свого роду ідеологією, яка орієнтує правову і політичну думку, право і державно-правову практику.

Практичний аспект конституціоналізму пов'язаний безпосередньо з реалізацією положень конституцій. До них у літературі відносять такі загально визнані універсальні ідеї, як: верховенство права, забезпечення свободи людини та гідного її існування, організація державної влади, втілення ідеї народного представництва в процесі формування і діяльності органів влади. Названі ознаки конституційної держави залежно від конкретної історичної ситуації є різними, варіюються у змісті та акцентах, але у будь-якому випадку вони є орієнтирами демократичного розвитку держави і суспільства, і наближення до них означає втілення доктрини конституціоналізму в життя.

Нормативний аспект конституціоналізму полягає в тому, що конституціоналізм опосередковується насамперед в Основному Законі. Існує нерозривний зв'язок між поняттями «конституція» і «кон-

ституціоналізм». З одного боку, конституція є невід'ємним компонентом конституціоналізму, в якому втілюються його зміст і форма. З іншого – доктрина конституціоналізму включає вчення про конституцію.

Організаційний аспект характеристики конституціоналізму пов'язаний із відображенням у його ідеях демократичної форми правління. Йдеться про правління, обмежене конституцією.

Система українського конституціоналізму містить такі складові (елементи):

- 1) принципи та цінності, зафіксовані в Конституції;
- 2) конституційні доктрини, у тому числі теорія Конституції;
- 3) конституційна практика, тобто досвід реалізації конституційних приписів.

===== 2. Поняття конституції та її юридичні властивості

У сучасному розумінні конституція як особливий законодавчий акт у правовій системі держави з'явилася у зв'язку з приходом до влади буржуазії. Поява конституцій якраз є результатом тривалої боротьби між буржуазією та прихильниками феодалізму. Ухвалення конституцій започаткувало створення такого механізму державної влади, який дозволяв управляти суспільними справами від імені народу та в його інтересах, визначити межі владної діяльності. Водночас у перших конституціях були закріплені права і свободи людини і громадянина, які й дотепер залишаються демократичними. Першою в світі писаною конституцією стала Конституція США 1787 р., а на Європейському континенті – конституції Франції і Польщі, які були прийняті їх парламентами в 1791 р.

У сучасних умовах Конституція вже не є просто нормативним актом державної влади. Конституція – це передусім акт установчої влади, яка належить виключно Українському народові. Ці позиції підтверджуються відповідними рішеннями Конституційного Суду. Зокрема, у Рішенні від 3 жовтня 1997 р. (справа про набуття чинності Конституцією України) наголошується на тому, що «Конституція

України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є *актом установчої влади, що належить народу*», а «прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом». Водночас, на думку Суду, «закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади і, більше того, актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України», з чого випливає їх субординованість Конституції України. У Рішенні Суду від 11 липня 1997 р. № 3-рп/1997 (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України ст. 98 Конституції України) підкреслюється, що «прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки *одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття*». Така правова позиція дістала своє логічне продовження у Рішенні від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп /2005 (справа про здійснення влади народом). На думку Конституційного Суду України, «положення частини третьої статті 5 Конституції України треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі». Це, зокрема, означає, що «народ має право приймати нову Конституцію України». І, нарешті, Суд дійшов висновку, що положення ч. 3 ст. 5 Конституції України: «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» треба розуміти так, що «тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII».

Таким чином, Конституційний Суд України запровадив у практику вітчизняного конституційного будівництва теорію установчої влади, за якою Конституція як Основний Закон визнається актом первинної (установчої) влади, що безпосередньо належить народу, і має найвищу юридичну силу, яка відіграла ключову роль у становленні практики європейського та американського конституціоналізму.

Термін «конституція» має матеріальне і формальне значення. У матеріальному значенні конституція являє собою писаний акт, сукупність таких актів, конституційних звичаїв тощо, які конституують основи правового статусу особи, встановлюють засади конституційного ладу, форму правління і територіального устрою, засади організації центральних і місцевих органів влади, їх компетенцію і взаємовідносини, державну символіку, столицю тощо.

У формальному значенні конституція – це акт, який має найвищу юридичну силу щодо інших законів. Конституція – це свого роду «закон законів», Основний Закон. Вона не може бути змінена звичайним законом і внесення змін до неї вимагає відповідного коригування національного права. Визначення Конституції як Основного Закону не перетворює її на різновид законів, хай навіть і з вищою юридичною силою. Це вищий, верховний, фундаментальний закон, основа національного права і державності.

Так само далеко не будь-який акт, титулований як Основний Закон, набуває якостей Конституції. Відомий припис французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. наголошує: «Суспільство, в якому не гарантовані права і не здійснено поділу влади, не має конституції» (п. 16). Тому конституціями визнаються такі акти, які гарантують права людини і обмежують державну владу, визнають верховенство права, забезпечують народовладдя, утверджують демократичні принципи побудови і реалізації державної влади, визнають місцеve самоврядування та інші ліберально-демократичні цінності.

Конституція України – це єдиний, наділений особливими юридичними властивостями нормативно-правовий акт, з допомогою якого український народ виражає свою суверенну волю, утверджує демократичні основи конституційного ладу та правового статусу людини і громадянина, визначає систему і структуру державної влади і місцевого самоврядування, засади територіального устрою держави.

Під *юридичними властивостями Конституції* розуміють такі її характерні ознаки і особливості, що вирізняють Конституцію як Основний Закон держави та суспільства. До юридичних властивостей кодифікованих конституцій відносять:

1. *Установчий характер.* Конституції є актом реалізації установчої влади, яка належить народу, і де закріплюються найважливіші

цінності, принципи, суспільні відносини: фундаментальні права, свободи та обов'язки людини і громадянина, форми реалізації народного волевиявлення, система, повноваження та демократичні принципи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, засади територіального устрою тощо. Приймати нову Конституцію України може лише Український народ шляхом проведення всеукраїнського референдуму, а змінювати її положення – Верховна Рада України кваліфікованою конституційною більшістю у дві третини голосів, а в окремих випадках із обов'язковим затвердженням таких змін на всеукраїнському референдумі (статті 155, 156 Конституції України).

2. *Вища юридична сила (юридичне верховенство)*. Усі закони, міжнародні договори та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Основному Закону. Акт, який не відповідає Конституції, є неконституційним і або скасовується, або приводиться у відповідність до неї. Якщо є потреба інакше, ніж за Конституцією, врегулювати суспільні відносини, необхідно змінювати Конституцію.

3. *Пряма дія*. Демократичні конституції вирізняються тим, що її норми є нормами прямої дії, тобто застосовуються безпосередньо, незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Така властивість конституції стосується у першу чергу положень щодо прав і свобод людини і громадянина. Так, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції України).

4. *Підвищена стабільність*. Така властивість обумовлена необхідністю забезпечення непорушності деяких конституційних цінностей (права і свободи людини, державна незалежність, територіальна цілісність), важливістю тих суспільних відносин, які є об'єктом конституційного регулювання і потребують певної сталості, незмінюваності. Нестабільність Конституції призводитиме до необхідності постійного коригування поточного законодавства, що може негативно позначитися на політичних і соціально-економічних процесах у державі, статусі фізичних і юридичних осіб. Стабільність Конституції забезпечується ускладненою процедурою внесення до неї змін. «Конституційний Суд України вважає, що дотримання

конституційно визначеної процедури прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону є однією з гарантій її легітимності, забезпечує виваженість при внесенні змін до Конституції України та її стабільність» (див. Рішення КСУ від 15 березня 2016 р. № 1-рп/2016).

5. *Підвищений ступінь охорони з боку держави.* Конституційні акти мають надійну інституційну систему захисту, до якої зазвичай входять глава держави і спеціалізовані органи судового конституційного контролю. Так, Президент України є гарантом додержання Конституції України, а головним завданням Конституційного Суду України є гарантування її верховенства як Основного Закону України на всій території держави.

6. *Програмний характер.* Конституції, особливо новітні – так звані посттоталітарні, не лише юридично фіксують досягнутий рівень розвитку суспільства і державно-правової сфери, а й окреслюють його трансформаційні перспективи. У преамбулі Конституції України, для прикладу, прийняття Основного Закону України стало за мету, зокрема, прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Відтак багато положень першого розділу, які втілюють засади конституційного ладу, є радше метою, ніж констатацією досягнутого. Статті 1, 3, 7, 8, 11, 14, 15, 16, 18, 19 першого розділу та більшість статей розділу другого щодо основоположних прав і свобод потребують ще багато зусиль для свого утвердження, але вони є юридично обов'язковими, задають тон діяльності суб'єктів владних повноважень, розвитку усїєї національної правової системи.

7. *Інтегративний характер.* Конституція є основою розвитку галузевого законодавства, базою поточного законодавства, яке розвивається відповідно до конституційних положень. «Конституція України як головне джерело національної правової системи є також базою поточного законодавства. Вона надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі положення» (абзац перший підп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 12 лютого 2002 р. № 3-рп/2002).

Усі вищезазначені юридичні особливості Конституції України свідчать про те, що це – специфічний нормативний акт у національній правовій системі, який є основою державотворення і правотворення в Україні.

===== 3. Класифікація конституцій

Класифікація конституцій – це об'єднання відомих історії держави і права конституцій в окремі групи залежно від попередньо обраного критерію. Класифікація конституцій дає можливість розібратися в їх багатоманітності, глибше її вивчити, робити порівняльний аналіз, допомагає зрозуміти природу і особливості конституцій, з'ясувати їх зміст.

Конституції можна класифікувати за різними ознаками (критеріями).

За способом прийняття – народні, договірні та октроїровані (даровані). *Народними* вважаються конституції, які приймаються народом на референдумі, вищими представницькими органами – парламентами або спеціально уповноваженими на це органами – установчими зборами, конституантою, конституційною асамблеєю. *Договірні* конституції є результатом договору між домінуючими соціальними (політичними) силами (класами) (Конституція Пилипа Орлика від 8 квітня 1710 р., прийнята як договір між ясновельможним гетьманом та військом запорізьким; Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 р.). *Октроїровані* (даровані) конституції запроваджувалися одностороннім актом глави держави (монарха), який дарував конституцію, не з доброї волі, а через побоювання втратити трон у результаті народних виступів (Конституція Японії 1889 р., Основні державні закони 1906 р. (Росія)). Прикладами таких конституційних актів можуть бути Французька Конституційна хартія 1814 р., «повідомлена» монархом палатам законодавчого органу, видані гетьманом П. Скоропадським Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 жовтня 1918 р.

За часом дії – тимчасові і постійні. *Тимчасові* зазвичай приймаються на встановлений строк або до настання якоїсь певної події (Тимчасова Конституція Іраку 2004 р., Тимчасова Конституція ПАР 1994 р., яка встановлювала 5-річний термін її дії). *Постійні* діють без попередньо встановленого строку, що, однак, не гарантує їх довічності, а лише вказує на цілі законодавця на момент їх прийняття (в окремих актах навіть наголошується на їх постійному характері, наприклад, постійна Конституція Арабської Республіки Єгипет 1971 р.).

За політичним режимом – демократичні й авторитарні¹. Перші гарантують здійснення основних прав і свобод, періодичність виборів органів влади, вільне створення і діяльність політичних партій та ін. Авторитарні конституції (особливо тоталітарні) забороняють діяльність політичних партій, закріплюють монопольну ідеологію, обмежують реалізацію політичних свобод та ін. (Конституції КНДР, Куби).

За формою правління – залежно від порядку заміщення посади (поста глави держави) їх поділяють на монархічні (Швеція, Нідерланди, Іспанія) і республіканські.

За формою політико-територіального устрою – унітарні (Україна, Польща) й федеративні (Росія, США).

За порядком внесення змін – жорсткі, гнучкі, змішані. Жорсткі конституції мають на меті забезпечення стабільності конституційного ладу. Є різні способи забезпечення жорсткості конституцій (прийняття кваліфікованою більшістю, затвердження референдумом тощо). Для гнучких конституцій характерна їх зміна у тому ж порядку, як і звичайних законів. Змішаних конституцій у світі *дуже* мало. Наприклад, Конституція Республіки Мальта. Одна частина конституційних норм таких конституцій може бути змінена кваліфікованою більшістю, а інша – простою більшістю.

За зовнішньою формою – писані та неписані (кодифіковані та некодифіковані). Писані конституції являють собою кодифіковані (систематизовані) акти, у яких усі питання конституційного характеру врегульовані в єдиному документі (США, Україна, Росія). Неписані (некодифіковані, несистематизовані) конституції характеризуються

---

¹ Хоча з огляду на ліберальну доктрину конституціоналізму, що сьогодні домінує в науці конституційного права, говорити про виокремлення авторитарних конституцій можна лише умовно, оскільки в цьому контексті конституція розглядається в її формальному значенні, як основний акт правової системи.

тим, що питання конституційного характеру знаходять своє закріплення не в одному, а в кількох нормативних актах. До неписаної конституції інколи відносять окремі парламентські закони, судові прецеденти, звичаї, доктринальні тлумачення (Великобританія, Ізраїль, Канада, Швеція).

За часом виникнення – «старі» (кінець XVII – початок XX ст.), «нові» (1918–1939 рр.), новітні (після Другої світової війни), конституції «четвертої хвилі» (прийняті у постсоціалістичних і пострадянських країнах у 90-ті роки минулого століття).

З історією конституції пов'язана і класифікація конституцій на *інструментальні та соціальні*. В основі такого поділу лежить *об'єкт конституційного регулювання*. Інструментальними конституціями визнають ті, чий зміст зорієнтований головним чином на встановлення статусу найважливіших ланок державного механізму. Положення щодо статусу індивіда відіграють другорядну роль, а питання суспільного життя взагалі не знаходять конституційного регулювання. «Старі» конституції є інструментальними (Конституція США 1787 р.). На відміну від інструментальних конституцій, змісту нових основних законів притаманна певна «соціалізація» у зв'язку з тим, що їх окремі положення адресовані суспільству (економічній, соціальній, духовній системі). У «новітніх» конституціях широко представлені соціально-економічні права, і їх також вважають соціальними.

Залежно від ступеня евристики (оригінальності) конституційних текстів конституції можуть бути класифіковані на *оригінальні і запозичені*. Оригінальні конституції властиві конституційним системам, які мають власний досвід конституційного будівництва, а їх конституційні системи є своєрідними зразками для інших держав (Конституція США, Конституція Пилипа Орлика, соціалістична (радянська) конституційна модель). Запозичені конституції характерні для колишніх країн соціалістичного табору, республік колишнього СРСР.

За рівнем деталізації положень та обсягом лінгвістичного (текстуального) матеріалу конституції поділяють на лаконічні (США), звичайні (Україна), розгорнуті (Бразилія, Індія).

Конституція України, яка набула чинності в день її прийняття 28 червня 1996 р., є народною, демократичною, республіканською, унітарною, жорсткою, кодифікованою.

4. Функції конституції

Роль конституції в суспільстві проявляється в її функціях, під якими розуміють основні напрями її впливу на суспільні відносини, в яких відображаються її сутність та соціальне призначення. Питання функцій конституції залишається дискусійним. Різні вчені виділяють різну їх кількість. На наш погляд, для конституції характерні такі основні функції.

Установча функція, яка виражається у визнанні та юридичному оформленні найважливіших соціально-економічних та політичних інститутів та відносин, визначенні основ правового статусу людини і громадянина, системи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, територіального устрою тощо. Вона встановлює основоположні правові приписи, які є визначальними для інших галузей права.

Політична функція, яка означає, що Конституція є інструментом здійснення загальносоціальних перетворень, визначає завдання та стратегічні цілі державної політики у різних сферах суспільного життя. Вона проголошує народовладдя, визнає місцеве самоврядування, конституює державну владу, визначає основи політичного режиму і закріплює принципи організації та функціонування політичної системи, зокрема, політичну багатоманітність, багатопартійність, надаючи різним політичним силам рівні можливості у завоюванні влади.

Юридична функція пов'язана з тим, що Конституція як Основний Закон є насамперед юридичним документом найвищої сили, покликаним впорядковувати і регулювати найважливіші суспільні відносини. Ця функція має дві складові: *регулятивну* та *охоронну*. *Регулятивна* полягає у тому, що Конституція є кодексом принципів, правил, які мають пряму дію і визначають поведінку суб'єктів конституційного права. *Охоронна* покликана забезпечити захищеність конституційного ладу від протиправних посягань. Так, ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 4 ст. 5), Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності (ч. 4 ст. 17),

ст. 37 Основного Закону України визначає конституційні цінності, посягання на які можуть стати підставою заборони діяльності політичних партій та громадських організацій.

Обмежувальна функція є однією з ключових і полягає в тому, що конституції обмежують державно-владну активність, її необґрунтоване втручання в особисте життя людини та статутну діяльність інститутів громадянського суспільства, стримують узурпацію та монополізацію державної влади. Такий стан досягається дією принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, та необхідністю їх здійснювати свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6, ч. 2 ст. 19). Конституційний Суд України послідовно обстоює правову позицію, відповідно до якої повноваження Президента України і Верховної Ради України визначені виключно Конституцією України, а це унеможливило прийняття законів, які встановлювали б інші їх повноваження (див. Рішення від 7 квітня 2004 р. № 1-рп/2004; Рішення від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007; Рішення від 7 липня 2009 р. № 17-рп/2009). У свою чергу, поведінка особи та інститутів громадянського суспільства засновується на принципі «дозволено все, що не заборонено», який знайшов своє визнання у ст. 19: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» (ч. 1).

Конституції властива *правозахисна функція*. Вона є головною зовнішньою формою закріплення прав і свобод людини і громадянина всередині національної правової системи, ставить права людини над законодавчою та виконавчою владою (ст. 3), визначає механізми їх реалізації та гарантії захисту.

Ідеологічна функція виявляє себе в тому, що Конституція закріплює основоположні цінності конституціоналізму (права і свободи людини, народовладдя, багатоманітність, національну державність тощо), які мають значний виховний потенціал стосовно державних і самоврядних інституцій, громадян і посадових осіб.

Зовнішньополітична функція знаходить свій вияв у тому, що інші держави й народи за змістом Конституції можуть робити висновки про систему цінностей суспільства, рівень демократизму держави. Конституція – своєрідний «паспорт» держави, її конституційного устрою.

5. Конституційне право України як провідна галузь права

Конституційне право розглядається в трьох аспектах: як галузь права в системі національного права, як наука і як навчальна дисципліна. Конституційне право як галузь права в будь-якій державі є складовою частиною національної правової системи і виконує в ній досить важливі завдання. Ця галузь права є сукупністю правових норм, що санкціонуються, визначаються і гарантуються державою. Але конституційне право відрізняється від інших галузей права насамперед специфікою тієї сфери суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані норми цієї галузі. Конституційне право України є провідною і фундаментальною галуззю національної правової системи.

Як *фундаментальна* вона характеризується тому, що є самодостатньою, тобто власними нормами регулює підвідомче коло суспільних відносин, формує цілісний, завершений механізм правового регулювання, в них закладаються основи інших галузей права.

Це галузь *публічного* права, оскільки регулює суспільні відносини, де домінує публічний інтерес, – відносини, пов'язані із здійсненням влади народу, територіальна організація держави тощо.

Конституційне право України є *провідною* галуззю правової системи України. Як і інші галузі, конституційне право являє собою сукупність правових норм, які регулюють певне коло суспільних відносин, що становлять предмет даної галузі. *Провідна роль* конституційного права України обумовлюється перш за все *особливою важливістю і значимістю суспільних відносин*, на регулювання яких спрямоване конституційне право України як система правових норм. Це відносини, які утверджують: 1) демократичні основи конституційного ладу; 2) ліберально-демократичний статус людини і громадянина; 3) демократичні принципи здійснення влади.

Особливе місце конституційного права в системі галузей національного права проявляється і в тому, що воно своїм регулюванням охоплює суспільні відносини практично у *всіх сферах життєдіяльності*. Конституційне право визначає характер політичних, економічних, соціальних, духовних і культурних відносин у конкретній дер-

жаві і суспільстві. Універсалізм конституційного права пояснюється особливостями характеру предмета конституційно-правового регулювання, до якого відносять не лише становище особи в суспільстві і державі, питання організації державної влади, а й основи суспільного і державного ладу.

Основоположним джерелом конституційного права є Конституція – Основний Закон суспільства і держави. Саме на її основі ухвалюються важливі державні рішення, приймаються закони та інші нормативно-правові акти.

==== 6. Поняття, предмет і метод конституційного права України

Предмет і метод правового регулювання – найбільш суттєві підстави поділу системи права на галузі права. Кожна галузь права, в тому числі конституційне право України, об'єднує такі правові норми, які врегульовують особливий, якісно визначений вид суспільних відносин, що потребують нормативної регламентації. Предмет правового регулювання – головна підстава для розподілу юридичних норм за галузями права.

Предмет будь-якої галузі права становлять група (сукупність) суспільних відносин, які об'єднуються загальною родовою або видовою ознакою. Наприклад, цивільне право регулює майнові та особисті немайнові відносини, адміністративне – управлінські, фінансове – бюджетно-фінансові і грошові, трудове – трудові.

Існує певна складність у визначенні базової ознаки (ознак), яка б об'єднувала всі суспільні відносини в єдину систему, що складають предмет конституційно-правового регулювання. Адже на відміну від інших галузей, де існує єдина ознака, яка дозволяє досить чітко ідентифікувати предмет регулювання (відносини щодо майна, праці, фінансів і т. д.), в конституційному праві спостерігаємо декілька критеріїв по визначенню предмета.

Усталеним є погляд на те, що категорія *політики* є тією ознакою (критерієм), що дозволяє відносити ті чи інші суспільні відносини до предмета конституційно-правового регулювання. Не випадково